

PER ASPERA (Крізь терни)

Наслідки об'єднаної сесії Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР (1950 р.) для української фізіології

Кінець 40-х — початок 50-х років минулого сторіччя в історії колишнього Союзу ознаменувався тотальним наступом сталінського режиму на вітчизняну науку і культуру. Варто згадати "лісенківську" сесію ВАСГНІЛ (1948 року), боротьбу з художніми критиками і безрідними космополітами та дискусію з питань мовознавства. Об'єднана сесія двох академій, що одержала назву "павловська", напевне, була задумана Сталіним як продовження сесії ВАСГНІЛ.

Між цими двома зібраннями є певна різниця. Якщо на сесії ВАСГНІЛ розгромом генетики і біології в цілому керував малоосвічений невіглас Трохим Лисенко, то на об'єднаній сесії двох академій ідеологічними "бійцями" виступили відомі вчені — учні І.П. Павлова, яким було доручено розгромити інших відомих вчених, які начебто стояли на хибних ідеалістичних позиціях у фізіології.

Для здійснення цього масштабного заходу потрібен був прапор-фігура великого вітчизняного вченого, який уже пішов із життя, але залишився визнаним авторитетом у світовій науці. Такою фігурою-прапором і став видатний російський фізіолог *Іван Петрович Павлов*, 100-річчя з дня народження якого широко відзначали в 1949 році. Тож вчення Павлова стало, як сказали б тепер, тестом на вірність радянській матеріалістичній фізіології.

"Павловці" проти "Антипавловців"

Наукова сесія Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР присвячена проблемам фізіологічного вчення, відбулася влітку 1950 року в Московському Будинку вчених. Захистити вітчизняну фізіологію від імперіалістичного мракобісся і розгромити "невірних" доручили учням *І.П. Павлова* академіку *К.М. Бикову* і професору *А.Г. Іванову-Смоленському*, а мішенями для атаки обрали учнів Павлова *Л.А. Орбелі*, *Є.М. Крепса*, *П.С. Купалова*, *І.П. Разенкова*, *М.А. Рожанського*, *П.К. Анохіна* і вихованця школи іншого видатного російського фізіолога *М.Є. Введенського*, відомого грузинського вченого *І.С. Беріташвілі*, який не був присутній на сесії через тяжку хворобу.

Про українських фізіологів у доповідях *Бикова* та *Іванова-Смоленського* згадували лише побіжно. Виступили на сесії кілька наших земляків.

Від "антипавловців" вимагали каяття, перегляду наукових програм, переорієнтації досліджень на переважне вивчення виняткової ролі кори головного мозку, вивченню якої *І.П. Павлов* приділяв велику увагу.

Своєрідним продовженням московського зібрання стала сесія АН УРСР, присвячена питанням розвитку фізіологічного вчення академіка *Івана Павлова* в Україні, яка відбулася в листопаді того ж 1950 року в Києві.

Тут-то ідеологічна палиця добре погуляла по головах українських фізіологів, психологів, медиків — члена-кореспондента АН УРСР *Данила Семеновича Воронцова* та академіка АН УРСР *Євгена Борисовича Бабського*, професора-психолога *Григорія Силевича Костюка*. На той час *Г.С. Костюк* був визнаним главою української психологічної школи, автором підручника з психології для вищих навчальних закладів. Про нього один з доповідачів на сесії член-кореспондент АН УРСР *Г.В. Фольбогт* сказав: "У цьому підручнику Павловське вчення викладено суто формально описово. Вчення Павлова у праці професора Костюка справляє враження якогось чужорідного тіла в психології та ще такого, яке могло б і шкоду нанести". Даремно *Григорій Костюк* намагався щось довести, відстояти свої позиції. На сесії опонентів не слухали — їм виносили вирoki.

Не уникнув суворой розправи і один із піонерів електрофізіології член-кореспондент АН УРСР *Данило Семенович Воронцов*, вчений, який одночасно з американцем *Г. Гассером* і англійцем *Е. Адріаном* вперше в світі за допомогою електронних підсилювачів зареєстрували біоелектричні потенціали нервових клітин. Вже тоді, наприкінці 40-х — на початку 50-х років у його лабораторії молоді співробітники, серед яких був і майбутній академік *Платон Костюк*, почали закладати основи нового напрямку науки — нейрофізіології. Саме в цьому і звинуватили *Данила Воронцова*.

З постанови наукової сесії АН УРСР листопад 1950 р.: *"В інституті фізіології Київського університету у відділі, яким керує член-кореспондент АН УРСР Д.С. Воронцов, наукова тематика стоїть далеко від розробки процесів цілісного організму, єдності його з зовнішнім середовищем у розумінні Павлова. У трактовці фактів Д.С. Воронцов припускається грубих механістичних помилок, внаслідок чого суто фізіологічним процесам, що мають місце при фізіологічних явищах, надається самодостатнє значення"*.

Затаврувавши "антипавловську" позицію Г.С. Костюка та Д.С. Воронцова, Г.В. Фольборт звернувся у своїй доповіді до інституту клінічної фізіології АН УРСР, зокрема, накинувся на шойно обраного академіком АН УРСР Євгена Борисовича Бабського.

Домінанта "космополіта" Бабського

У звинуваченнях на адресу Бабського Фольборт керувався оцінками, даними Євгену Борисовичу на Об'єднаній сесії в Москві, по суті повторивши свій виступ на ній.

"Зараз всі хочуть бути Павловськими фізіологами — зазначив Георгій Володимирович, — ми бачимо, як вчені, які все життя відвертали від павловської фізіології та розробляли дрібні деталі, запозичені з праць другорядних іноземних авторів, зараз претендують на провідну роль як Павловські фізіологи. До таких ненормальних явищ належать претензії дійсного члена Української Академії наук Бабського на керівництво павловською фізіологією в Україні". І далі, критикуючи підручник Євгена Борисовича з фізіології, Фольборт підкреслює: "У переказі Бабського батько російської фізіології І.М. Сеченов у своїх видатних "Рефлексах головного мозку" є лише продовжувачем філософії Гоббса. Наша гордість — І.П. Павлов — у своєму широковідомому методі хронічних дослідів, який є переломним моментом у фізіології, — лише продовжувач Гайденайна та ін. Самобутнє є поняття домі-

нанти, запропоноване Ухтомським, — за Бабським, також думка Шеррінтона".

Тим часом Євген Борисович Бабський був відомим не тільки в СРСР, а й за кордоном фізіологом. Його праці із загальної фізіології нервової системи, процесів кровообігу дістали високу оцінку провідних вчених світу. Бабський був також одним із піонерів впровадження електроніки і кібернетики в медицину.

Прикро, що талановитий вчений, відомий своїми оригінальними ідеями вивчення процесів виснаження і поновлення організму, один із найближчих учнів І. П. Павлова, Г.В. Фольборт, не встояв перед тиском влади і став лише засобом у боротьбі з тими колегами, які торували власний шлях у науці.

Продовженням об'єднаної сесії стала діяльність створеної на ній Павловської ради, інквізиції для тих, хто "не роззброївся": відстоював власні позиції. У Москві відбулася також нарада з питань впровадження Павловського вчення у психологію і психіатрію. На суд Павловської ради були викликані Л.А. Орбелі, Д.С. Воронцов та інші відомі вчені, яких примушували каятися у гріхах, переглядати плани досліджень. А емісари цієї ради в Києві засудили концепцію системи сполучної тканини, яку розробляли тоді вже покійний академік О.О. Богомольць і його учні. Лише через багато років ідеї О.О. Богомольця знайшли втілення у дослідженнях провідних радянських вчених.

Перепалю і відомому українському неврологу, одеситу, академіку АН УРСР Григорію Івановичу Маркелову, який пропагував вчення Фрідріха Крауса про вегетативну нервову систему і недооцінював Павловську фізіологію.

Не unikнув суворій критики і співдоповідач на сесії в Києві видатний невролог і психіатр академік АН УРСР Володимир Павлович Протопопов, учень В.М. Бехтерева; у своїй доповіді він і сам звинувачував колег у відступі від павловської фізіології. Однак це не допомогло. На нараді з питань психоло-

гії і психіатрії В.П. Протопопову висунули звинувачення в антипавловських поглядах, змусили вже вкотре каятися.

Варто, однак, особливо підкреслити: сам Іван Петрович Павлов якби був живий на той час, безсумнівно, не підтримав би цю акцію влади, бо, попри всю гарячковість свого характеру, толерантно ставився до опонентів, міг визнати свої помилки і всіляко заохочував учнів до самостійного наукового пошуку. Тож його ім'ям просто прикрилися деякі несумлінні послідовники.

Не опинитися б на узбіччі світової науки

Якими ж були наслідки "павловської" сесії для вітчизняної фізіології і медицини?

На це запитання через багато років потому відповів у бесіді академік Платон Костюк, який у 70-ті - 80 роки минулого століття був академіком-секретарем Відділення біології АН СРСР:

"Батькові та моєму вчителю Данилу Семеновичу Воронцову та їхнім колегам ще пощастило, їх "проробили", але залишили на своїх посадах, вони продовжували працювати, бо Київ був периферією, далекою від столичних центрів — Москви і Ленінграда."

Загалом же об'єднана сесія, і сесія ВАСГНІЛ 1948 р. відкинули вітчизну фізіологію і біологію в цілому на кілька десятиліть назад, загальмували розвиток пріоритетних напрямків науки".

Павловська рада припинила свою діяльність у 1953 році, одразу після смерті Сталіна. А через два роки на черговому з'їзді Всесоюзного фізіологічного товариства делегати бурхливими оплесками зустріли "головного обвинуваченого" на об'єднаній сесії Леона Абгаровича Орбелі, а головного "обвинувача" Костянтина Михайловича Бикова не обрали до складу правління.

Закономірний фінал.

Євген Сергієнко,
член Національної спілки
журналістів України,
м. Харків

"... Було у всьому цьому ще й особливе злодійство. Був спотворений образ істинно великої людини, символу російської науки Івана Петровича Павлова. Його ім'ям здійснювалося руйнування науки, який він присвятив життя. І.П. Павлов був представлений як диктатор, прибічник партії більшовиків, що сповна прийняв радянську владу. Прошло багато років. "Гласність і перебудова" змінили наше життя. У недавній час опубліковані раніше секретні матеріали. У них видно зовсім іншого І.П. Павлова."

Павлов різко негативно сприйняв Жовтневу революцію. Він казав про революційну ідею: *"Ми загнали цю ідею в диктатуру пролетаріату. Мозок, голову поставили вниз, а ноги — вгору. Те, що становить культуру, розумову силу нації, — знецінене, а те, що поки що є лише грубою силою, яку можна замінити машиною, — висунуте на передній план. І все це, звичайно, приречене на загибель як сліпе заперечення дійсності. Що таке революція взагалі? Це — звільнення від усіх гальм, це повна нестримність, розгнуданість. Були закони, звичай тощо. Все це тепер зведено нанівещь".* А ось фрагмент його листа М.І.Бухаріну: *"Революція для мене — це справді щось жахливе за жорстокістю і насильством навіть над наукою; адже один ваш діалектичний матеріалізм у його нинішній життєвій постанові ні на йоту не відрізняється від теології та космогонії інквізиції"*.

Я переписую ці слова Павлова, і мені стає "ніяково" — за такі слова розстріл був забезпечений. Давно минули ті часи, але страх, який прорик у підсвідомість, виявляється, ще не зник..."

(із книги професора С.Е. Шноля "Герои, злодеи, конформисты российской науки". — М.: Крон-пресс, 2001).